

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЇ СТУДЕНТІВ - МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

УДК 159.922.6:159.923

ДЬОМІНА Ганна Анатоліївна

канд. психол. наук, старший викладач кафедри галузевої психології та психології управління Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ

У статті розкриваються значення та особливості емпатії як одного з найважливіших особистісних рис фахівця соціальної сфери. На основі результатів емпіричного порівняльного дослідження емпатії дівчат та хлопців ми визначили високий, середній і низький рівень її розвитку та робимо висновок, що емпатія у дівчат має вищий рівень розвитку, ніж у хлопців.

Ключові слова: *рівень емпатії молоді*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМПАТИИ СТУДЕНТОВ - БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

В статье раскрываются значение и особенности эмпатии как одного из важнейших личностных качеств специалиста социальной сферы. На основе результатов эмпирического сравнительного исследования эмпатии девушек и парней мы определили высокий, средний и низкий уровень ее развития и делаем вывод, что эмпатия у девушек имеет высший уровень развития, чем у парней.

Ключевые слова: *уровень эмпатии молодежи*

Потреба у формуванні кваліфікованого фахівця соціальної сфери стимулює дослідження, спрямовані на вивчення емпатії як соціально-психологічного феномена. Для соціального працівника важливого значення набувають саме ті якості, які пов'язані зі здатністю правильно сприймати людей, розуміти їх почуття та дії, передбачати поведінку в різних ситуаціях. Фахівець соціальної сфери повинен вміти керувати своїми емоційними станами та переживати життєві ситуації з позиції іншого, в іншому випадку буде ускладнена загальна кооперація та взаєморозуміння. Відтак, у контексті щодо розвитку соціально-психологічної служби України та підготовки її фахівців, проблема становлення емпатії у майбутніх соціально-психологічних працівників набуває особливої актуальності.

Проблемою емпатійності займалися відомі психологи А. Валлон, О.Ф. Лазурський, Е. Фромм, Є. Хорні, В. Штерн, П.М. Якобсон тощо. Здійснений нами літературний аналіз праць дозволив виокремити досить велику кількість визначень емпатії. Найпоширенішими є розуміння емпатії як

процесу, з одного боку, і властивості особистості – з іншого [1], [2], [3], [4], [5], [7]. З огляду на мету даної роботи детальному аналізу буде піддане друге розуміння емпатії. Емпатія – здібність, властивість особистості, сутність якої полягає в умінні давати опосередковану емоційну відповідь на переживання іншої людини на основі рефлексії її внутрішнього стану, думок, почуттів [4].

Перше експериментальне дослідження в радянській психології феномена емпатії належить Т.П. Гавриловій [4]. Авторка здійснила ґрунтовний теоретичний аналіз, а також визначила підходи до емпіричного вивчення цього явища. Її дослідження переконує нас, що тільки людина з високим рівнем розвитку емпатії, спостерігаючи горе іншого, не лише відчуває таке ж почуття, а й вживає конкретні заходи, спрямовані на покращення даної ситуації. Людина, котра досягла досить високого рівня особистісного розвитку, може не лише співчувати та співпереживати, а й радіти за іншу. Таке явище в людських стосунках зустрічається набагато рідше, ніж жалість та співчуття.

До проблеми розвитку емпатійних переживань звертається ряд дослідників, що вивчають різні психологічні та педагогічні проблеми (І.Д. Бех, Б.С. Братусь та ін.), що досліджують соціальні емоції та соціальні мотиви поведінки (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, А.Є. Ольшаннікова та ін.).

Проаналізувавши наукові дослідження за проблемою емпатії, ми дійшли висновку, що в структурі емпатії вчені виділяють три взаємопов'язані компоненти: когнітивний (мисленнєві операції, фактичні знання про об'єкт чи особу), афективний (емоційні реакції на об'єкт чи особу) та конативний (моторні реакції, поведінкові наміри людини в ставленні до цієї особи чи об'єкта, дії, поведінка людини) [1], [2], [3], [7], [9], а також дві форми вияву емпатійних почуттів: співпереживання та співчуття [4], [7], [9]. Співпереживання є початковою ланкою в ланцюгу становлення емпатії та припускає переживання суб'єктом аналогічних емоцій об'єкта. Співчуття ж вимагає від суб'єкта емпатії певного інтелектуального розвитку та хисту соціально орієнтуватися, результатом чого стає реальна дія, спрямована на вирішення емпатогенної ситуації, що спостерігається. До того ж, емпатія розглядається як спрямований в одному напрямку процес, де кожна попередня ланка готує появу наступної [2], [3].

Як складне особистісне утворення, емпатійність являє собою сукупність властивостей особистості, в яких фіксується співвідношення свідомості та поведінки, емоцій і настрою, що виявляються в діяльності та спілкуванні, і ця сукупність відбивається в її рисах [6], [7], [9]. Загалом здатність до емпатійності більшою чи меншою мірою притаманна кожній людині, але у працівника соціальної сфери ця здатність має бути добре розвинута.

Отже, в психології є значні напрацювання з проблем емпатії (емпатійності). Заразом з тим недостатньо досліджень емпатії, що враховують

гендерні особливості та особливості формування її у майбутніх соціально-психологічних працівників. Отже, вивчення особливостей становлення емпатії у нашому контексті є актуальним завданням сьогодення, адже у вітчизняній та зарубіжній науці бракує досліджень, які б розкривали дані характеристики.

Однією з методик, що була використана для експериментального дослідження рівня емпатії молоді, став модифікований "Тест-опитувальник емоційного відгукування" А. Мехрабієна і Н. Епштейна [8].

Як засвідчують результати (табл. 1), рівень емпатійних тенденцій у більшості молоді - середній (близько 61% всіх досліджуваних). Типовими відповідями для дівчат є: "я хотіла б знайти професію, пов'язану із спілкуванням з людьми", "я починаю хвилюватися, коли навколо мене всі хвилюються", "якщо мій товариш чи моя подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я не намагаюся перевести розмову в іншу тему", "я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимось пригнічені", "я дуже переживаю, коли дивлюся фільм". Серед відповідей юнаків типовими є: "мені дуже прикро, коли я бачу, що незнайома людина почувається серед людей самотньо", "люди не перебільшують здатність тварин розуміти і переживати", "мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки", "чужі сльози викликають у мене співчуття, а не роздратування". У таких досліджуваних спостерігається середній рівень емоційності, увага до думок і переживань інших людей - в основному стійка. За нормального стану здоров'я та внутрішнього душевного комфорту схильність відгукнутися на настрої інших людей, співчувати й співпереживати дітям і дорослим виявляється досить яскраво, але вибірково.

Таблиця 1

Рівнева характеристика емпатійних тенденцій старшокласників за тестом-опитувальником А.Мехрабієна і Н.Епштейна

Рівні	Дівчата		Хлопці		Всього	
	к-сть	%	к-сть	%	Абс. к-сть	%
Високий	39	27	7	22	46	26
Середній	89	61	19	62	108	61
Низький	17	12	5	16	22	13

Близько 26% всіх студентів мають оптимальний рівень емпатійності, вищий за середній. Для них характерна стійка схильність до співпереживання, співчуття; високий рівень чутливості й емоційного відгуку; правильні реакції на настрої інших людей, незалежно від статі і віку. Кілька типових відповідей: "мені дуже прикро, коли я бачу, що незнайома людина почувається серед людей самотньо", "я беру близько до серця проблеми своїх друзів", "на мій настрій дуже впливають люди, які оточують мене", "я не вважаю іноземців

“холодними” і байдужими”, “я хотів би знайти професію, пов’язану із спілкуванням з людьми”, “я засмучуюсь, коли мої друзі роблять необдумані вчинки” тощо.

У 13% всіх досліджуваних спостерігається низька емоційність, що виявляється як емоційна стриманість, загальмованість, часом черствість. Найбільша кількість молоді з мінімальним рівнем емпатійних тенденцій виявилася серед хлопців (16%). Серед запропонованих відповідей, типовими є такі: “на мій настрій інколи впливають люди, які оточують мене”, “слухаючи пісні, я почуваюся часом щасливою людиною”. Дещо менша кількість “байдужих” – серед дівчат (12%). Типові відповіді – “мене не дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють”, “коли я бачу людину, яка плаче, то засмучуюсь”.

Визначаючи рівень емпатійних тенденцій, ми звернули увагу на те, що у хлопців та дівчат рівень емпатійності – різний. Приймаючи до уваги диференціацію чоловічого та жіночого стилів життя, ми вважаємо, що емпатійні почуття хлопців та дівчат різняться способом реагування на різні емпатогенні ситуації, природа яких пояснюється сутністю чоловічого та жіночого початків. Емпатійні почуття хлопців відрізняються раціональністю сприйняття емпатогенних переживань, практичністю, активністю і дієвістю. Емпатійні почуття дівчат характеризуються яскравим експресивним забарвленням, сентиментальністю. Дівчина, спостерігаючи емпатогенну ситуацію, відчуває та переживає жалість до людини, яка страждає, в неї виникає бажання плакати.

Наші результати підтверджують висновки досліджень останніх років, що рівні розвитку емпатійності розрізняються за статевою ознакою, тобто для юнаків і для дівчат не співпадають. Дівчата відрізняються дещо вищим рівнем емпатійності, ніж юнаки. Порівнюючи наші результати з результатами дослідження Т.П. Гаврилової [4], можна зазначити, що рівень емпатійності серед учнів середніх класів вищий, ніж у старшокласників та студентів (це зумовлено віковими особливостями).

Сприйняття та розуміння іншої людини змінюється на різних ступенях онтогенетичного розвитку. Аналіз психологічної літератури дає можливість говорити про те, що з віком відбувається поступовий перехід від опису та оцінки дій та вчинків оточуючих до прямих вказівок на характерні для них особистісні якості, до узагальнених форм сприйняття особистості іншої людини. Розвиток взаєморозуміння між людьми обумовлений досвідом спілкування з навколишньою дійсністю [1], [2], [7], [9].

Емоційна чутливість на хвилювання інших, яка в психології називається емпатією, належить до моральних почуттів. У різноманітних життєвих ситуаціях емоційна чутливість залежить від адекватності сприйняття

переживань людей і емоцій тварин, а також від уявлення про причини, які їх викликали. Така чутливість є спонукальною силою, спрямованою на допомогу іншим.

Попри відсутність у дослідників загальноприйнятої точки зору щодо феномена емпатійності, її генезису і функції, ми схилиємося до поглядів таких вчених, які вважають, що здатність до співчуття та співпереживання піддається спеціальному розвитку і може підвищуватися шляхом тренувань і спеціальних дисциплін психологічного циклу [2], [4]. Успішність цього процесу багато в чому буде залежати від прагнення людини поставити себе на місце іншої; це прагнення ґрунтується на інтересі до людини, на бажанні зрозуміти внутрішній світ іншої людини. Отже, емпатійність доступна будь-якій людині, незалежно від статі, віку, інтелекту, освіти, характеру, навколишнього середовища і світогляду.

Ми припускаємо, що показники емоційних рис студентів знаходяться в стані розвитку і носять вибірковий, мінливий характер, у результаті чого у дівчат знижуються або блокуються здібності до психологічної близькості з іншою людиною та рівень емпатійності, оскільки відчують необхідність відповідати за свої дії та вчинки під час співчуття та співпереживання. Внаслідок розширення соціально-психологічних знань, умінь і навичок молоді відбудуться суттєві зміни і щодо професійних якостей майбутніх соціально-психологічних працівників (емпатійності).

За нашими результатами можна сформулювати наступні висновки:

- сучасна молодь має чіткі, але не завжди правильні знання та уявлення щодо необхідних професійно-особистісних рис майбутнього соціального працівника;
- у 61% досліджуваних спостерігається середній рівень емпатійності, у 26% - високий і у 13% - низький її рівень;
- рівні розвитку емпатійності диференціюються за статевою ознакою (дівчата більш емпатійні, ніж хлопці).

Водночас студенти демонструють достатній рівень емпатійності до своїх одногрупників, прагнення до вищого рівня спілкування в академічній групі та вказують на потребу в міжособистісному спілкуванні.

Формуванням емпатійності молоді займалися С.Б. Борисенко [2], Т.В. Василишина [3], В.І. Кротенко [5] та інші впливаючи на: когнітивну сферу – розуміння емпатійності, емпатогенної ситуації і шляхів її розв'язання, формування переконань, потреба в самопізнанні; емоційно-чуттєву сферу – співпереживання, співчуття, рефлексію; міжособистісну співдію; поведінковий компонент – керовані волею дії, активну допомогу, самоконтроль [5].

Підсумовуючи вище зазначені досягнення науковців, можемо стверджувати, що формування та розвиток такої особливості людини, як

емпатійність є важливим елементом становлення особистості майбутнього фахівця соціально-психологічної сфери. Аналіз результатів експерименту дозволив перевірити припущення щодо позитивного впливу дисциплін психологічного циклу, спрямованих на активізацію емпатійності, як одного з найголовніших рис майбутнього робітника в соціальній сфері.

Завдяки розвитку емпатійної сфери спостерігаємо (табл. 2), що кількість молоді із середнім і високим рівнями збільшилася: 80% хлопців і 60% дівчат старших курсів мають середній рівень емпатійності, 20% хлопців і 40% дівчат – високий її рівень.

Таблиця 2

Зміни рівня емпатійності молоді в ході дослідження

Рівні	Студенти I курсу				Випускники			
	Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Високий	-	-	2	10	1	20	8	40
Середній	1	20	8	40	4	80	12	60
Низький	4	80	10	50		-		-

У студентів-випускників знизилася чисельність досліджуваних, які мають низький рівень емпатійності та збільшилася чисельність досліджуваних із середнім та високим рівнем емпатійності.

Результати діагностики емпатії у дівчат та хлопців свідчать про те, що дана особистісна риса є більш розвиненою у дівчат, ніж у хлопців (як у першокурсників, так і у випускників). Означені гендерні особливості емпатії повинні враховуватися при розробці навчально-виховних та розвивальних програм, спрямованих на оптимізацію всіх складових такого феномену, як емпатія.

Підсумовуючи, можна сказати, що у студентів випускних курсів підвищились цінність знань та цілеспрямованість щодо отримання специфічних знань з кваліфікаційних характеристик соціального робітника. Використовуючи свої знання та уявлення, отримані під час викладання дисциплін психологічного циклу та з рекомендованої літератури, молодь здобула можливість моделювати позитивне розв'язання багатьох життєвих ситуацій, співпрацювати з різними категоріями людей. Зміни у показниках досліджуваних, на нашу думку, свідчать про вплив, насамперед, навчально-виховного процесу на розвиток здатності молоді аналізувати та оцінювати свої особливості як майбутнього працівника соціальної сфери (і не лише емпатійність, а й безконфліктність, емоційну стійкість, комунікабельність тощо).

Література

1. Божович Л.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Божович Л.И. – М.: Междунар. пед. академия, 1995. – 209 с.
2. Борисенко С.Б. Методы формирования и диагностики эмпатии учителей: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / С.Б. Борисенко. – Л., 1988. – 14 с.
3. Василишина Т.В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Т.В. Василишина. – К., 2000. – 20 с.
4. Гаврилова Т.П. Анализ эмпатийных переживаний младших школьников и младших подростков / Т.П. Гаврилова // Психология межличностного познания: статьи / Т.П. Гаврилова – М., 1981. – С.122-139.
5. Кротенко В.И. Психологические особенности эмпатии подростков: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология” / В.И. Кротенко – К., 2001. – 19 с.
6. Менджерицкая Ю.А. Особенности эмпатии субъекта затруднённого общения / Ю.А. Менджерицкая // Прикладная психология. – 1999. – №4. – С.54–64.
7. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений / Обозов Н.Н. – К.: Лыбидь, 1990. – 191 с.
8. Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяконов Г.В. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І. Пашукової. – К.: Знання, КОО, 2000. – 204с.
9. Сопиков А.П. Механизм эмпатии // Вопросы психологии познания людьми друг друга и самопознания: статьи / А.П. Сопиков. – Краснодар, 1977. – С. 23 – 31.

The article reveals the importance and peculiarities of empathy as one of the most important personal qualities of a specialist of social sphere. On the basis of the results of empirical comparative study of empathy girls and guys we have identified high, medium and low level of its development and make the conclusion that empathy with the girls has the highest level of development than the guys.

Key words: *level of empathy youth.*